

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد پردیس علوم و تحقیقات شاهرود

گروه حقوق

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد "M.A"

عنوان

حمایت کیفری از حریم خصوصی در تحقیقات مقدماتی با تأکید بر قانون آیین دادرسی کیفری

استاد راهنما

دکتر علی شاهینی

استاد مشاور

دکتر غلامرضا عبدلی

نگارنده:

شیرین السادات حسینی اولی

شهریور ۱۳۹۴

Azad Islamic University
Shahrood Science and Research Branch
Faculty of Law

M.Sc Thesis On Law

Title:

Criminal protection of privacy in Primary investigations with the emphasis on criminal procedure law

Thesis Advisor :

Ali Shahini ph.D.

Consulting Advisor :

Gholamreza Abdoli ph.D.

By :

Shirin Alsadat Hosseini Avali

Summer ۲۰۱۵

سپاسگزاری:

بر خود فرض می‌دانم که عمیق‌ترین احساسات و خالصانه‌ترین مراتب سپاس خود را از فرزانه‌گانی که رسالت عظیم نشر علم و فرهنگ را به دوش کشیدند و با تقبل زحمات جان‌فرسا، مشتاقان آموختن را راهنما و شیفتگان ترقی و تعالی بشریت را رهنمون گردانده‌اند ابراز دارم.

در جایگاه تقدیر از مقام شامخ استاد و معلم؛ صمیمانه‌ترین مراتب قدردانی را به محضر استاد عالی‌قدر و ارجمند جناب آقای دکتر علی شاهینی که با متانت طبع و حوصله درخور تحسین و با راهنمایی‌های ارزشمند خویش باعث بارور شدن این پژوهش گردیده‌اند عرضه می‌نمایم. از استاد مشاور محترم و بزرگوار جناب آقای دکتر غلامرضا عبدلی که با امعان نظر فرصت‌های ارزشمند خویش را در اختیار بنده قرار دادند و مشاوره پایان‌نامه حقیر را بر عهده گرفتند کمال تشکر را دارم.

و با سپاس فراوان از تمامی اساتید فرهیخته که در دوران کارشناسی ارشد از راهنمایی‌های آن‌ها برای ادامه تحصیل و کسب درجات عالی استفاده نموده‌ام و با صبر و حوصله فراوان این حقیر را یاری نموده‌اند تشکر و قدردانی ویژه می‌نمایم.

تقدیم به:

با توکل به خداوند تبارک و تعالی و عنایت خاصه حضرت ولی الله اعظم (عج) مقطع کارشناسی ارشد که حاصل تلاش‌های بی‌وقفه و حمایت‌های مادی و معنوی عزیزانم هست به اتمام رسید لذا به رسم ادب و احترام این پایان‌نامه را تقدیم می‌کنم به

زیباترین نقش‌های عالم هستی که به هر چه رسیده‌ام در سایه دعاهایشان بوده است. اسطوره ایمان و استقامت پدر بزرگوارم و تندیس محبت، مادر مهربانم.

دست‌های توانایشان را می‌بوسم، به قداست پینه‌های دستان پدر و مادرم و به پاس مهر و ایثار بچشم داشت آن‌ها که همواره در تمامی جاده‌های مخوف و شیرین زندگی، هیچ‌گاه مرا تنها نگذاشتند.

معلم عزیزم که نه تنها با آموختن علم، بلکه با آموزش روش درست و آزاد اندیشیدن و پای بندی به اصول اخلاق حرفه‌ای، همواره انسان‌ها را از آسیب کج‌فهمی، تعصب و گمراهی دور نگه داشته و راه زندگی درست و آزادگی را می‌آموزند. من همواره خود را به چنین معلم ارزشمندی مدیون دانسته و با استفاده از این فرصت به ساحت آنان ادای احترام می‌کنم.

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

چکیده.....	۱
فصل اول :	۲
۱-۱- مقدمه.....	۲
مبحث اول : حریم خصوصی.....	۵
گفتار اول : مفهوم حریم خصوصی.....	۵
گفتار دوم : مفهوم منزل و مکان خصوصی.....	۵
گفتار سوم: اساس و مبنای حق حریم خصوصی.....	۸
الف : حریم خصوصی و حمایت از آزادی و استقلال.....	۹
ب : حمایت حریم خصوصی از آبرو و حیثیت افراد.....	۹
ج : نیاز فطری انسان به حریم خصوصی.....	۹
مبحث دوم : مفهوم بازرسی و شرایط آن و شناسایی مقامات صلاحیت دار این امر.....	۱۰
گفتار اول : مفهوم بازرسی و تفتیش.....	۱۰
گفتار دوم : مقامات صلاحیت دار در امر بازرسی و تفتیش.....	۱۱
الف : مقامات قضایی.....	۱۱
ب : ضابطان قضایی.....	۱۱
ج : ضابطان غیر قضایی.....	۱۱
گفتار سوم : شرایط و ضوابط حاکم در امر بازرسی و تفتیش.....	۱۱
الف: شرایط ماهوی.....	۱۱
ب: شرایط شکلی.....	۱۲
گفتار چهارم: لزوم تعیین موضوع مورد بازرسی و انجام بازرسی پس از ابلاغ حکم.....	۱۲
گفتار پنجم: تشریفات لازم برای بازرسی از مکان خصوصی.....	۱۲
الف: گرفتن مجوز از مقام قضایی.....	۱۳
ب: ضرورت بازرسی.....	۱۳
ج: زمان بازرسی.....	۱۳
د: حضور گواه هنگام بازرسی.....	۱۴
ه : تنظیم صورت مجلس بازرسی.....	۱۴
گفتار ششم : چگونگی به دست آوردن دلیل در مکان خصوصی.....	۱۴
الف: حریم خصوصی در حقوق موضوعه ایران.....	۱۴
مبحث سوم.....	۱۵
گفتار اول : حقوق شهروندان.....	۱۵

گفتار دوم: رعایت حریم خصوصی شهروندان	۱۵
الف: احترام به حیثیت شهروندان	۱۶
ب: تحصیل دلایل و رعایت حقوق شهروندان	۱۶
مبحث چهارم	۱۶
گفتار اول : تحقیق	۱۷
۱- ویژگی های تحقیقات مقدماتی	۱۷
۲- مراجع انجام دهنده تحقیقات مقدماتی	۱۸
۳- شروع به تحقیقات مقدماتی	۱۸
۴- جمع آوری دلایل	۱۹
۵- تحقیق از متهم	۱۹
۶- قرارهای نهایی	۲۰
۷- قرار مجرمیت	۲۱
گفتار دوم : وظایف قانونی پلیس در رعایت حقوق شهروندی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی	۲۱
الف: اهمیت و نقش پلیس در رعایت حقوق شهروندی در تحقیقات مقدماتی	۲۱
۱- ممنوعیت شکنجه و رفتارهای اهانت آمیز	۲۱
۲- حفظ حریم خصوصی و شخصی متهم	۲۱
۳- تدابیر مأخوذه در حقوق جزای ماهوی	۲۳
فصل دوم:	۲۵
مبحث اول : حریم خصوصی در ایران و سایر ملل مختلف	۲۶
گفتار اول : توجه به حق حریم خصوصی در ملل مختلف	۲۶
الف : حریم خصوصی در ایالات متحده آمریکا	۲۷
ب : حریم خصوصی در جمهوری هند	۲۸
ج : اردن	۲۹
د : جمهوری ترکیه	۲۹
گفتار دوم : حریم خصوصی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران	۳۰
الف : حریم خصوصی در قانون آیین دادرسی کیفری ایران	۳۳
ب : حریم خصوصی در قانون آزادی اطلاعات	۳۵
مبحث دوم : حریم خصوصی در قرآن و دین مبین اسلام	۳۶
گفتار اول : حریم خصوصی در اسلام	۳۶
الف : مبانی حمایت از حریم خصوصی در تعالیم اسلامی	۳۷
۱- اصل کرامت ذاتی بشر	۳۸
۲- اصل حرمت و احترام عرض و آبرو	۳۹
۳- اصل لزوم کتمان سر	۳۹
ب : نیاز فطری انسان به حریم خصوصی	۴۰
ج : تحلیل حریم خصوصی از دیدگاه آیات و روایات	۴۰

گفتار دوم : تحقیقات مقدماتی	۴۰
الف: تفهیم اتهام در مرحله تحقیقات مقدماتی	۴۲
گفتار سوم : حقوق کشور انگلستان در خصوص بازداشت متهم	۴۲
فصل سوم:	۴۶
مبحث اول : نظریه فلاسفه و حقوق تطبیقی در اسناد جهانی حریم خصوصی	۴۶
گفتار اول : حریم خصوصی و نظریه فلاسفه	۴۶
گفتار دوم : حمایت از حریم خصوصی در حقوق تطبیقی	۵۱
گفتار سوم: حق خلوت و حریم خصوصی در اسناد جهانی	۵۳
مبحث دوم : آیین دادرسی کیفری و قانون اساسی و مجازات اسلامی	۵۴
گفتار اول : قانون اساسی و حریم خصوصی	۵۴
گفتار دوم : قانون مجازات اسلامی و حریم خصوصی	۵۵
مبحث سوم : نقش وکیل مدافع در تحقیقات و حقوق رفع اتهام	۵۶
گفتار اول : فلسفه حضور وکیل مدافع در مرحله تحقیقات مقدماتی دادسرا	۵۶
گفتار دوم : حق تفهیم اتهام در تحقیقات مقدماتی	۵۶
گفتار سوم : منع بازداشت متهم بیش از ۲۴ ساعت در جرائم مشهود	۵۷
گفتار چهارم : حق داشتن وکیل در تحقیقات مقدماتی	۵۸
گفتار پنجم : فعالیت وکیل مدافع در تحقیقات مقدماتی از منظر رویه قضایی ایران	۵۹
فصل چهارم:	۶۱
مبحث اول : کمبودهای قانون اساسی در حفظ حریم خصوصی و حقوق شهروندی	۶۱
گفتار اول: مفهوم حریم خصوصی	۶۱
گفتار دوم : کاستی‌های حقوق شهروندی در رابطه با حریم خصوصی	۶۳
گفتار سوم: کاستی‌های قانون اساسی در مورد حریم خصوصی	۶۳
گفتار چهارم: کاستی‌های قانون آیین دادرسی کیفری در ارتباط با حریم خصوصی	۶۷
گفتار پنجم : کاستی‌های قانون مجازات اسلامی در ارتباط با حریم خصوصی	۷۲
گفتار ششم: کاستی‌های قانون آزادی اطلاعات در ارتباط با حریم خصوصی	۷۲
۴- ۱- نتیجه گیری	۷۳
۴- ۲- پیشنهادات	۷۷
۴- ۳- مشکلات فراروی تدوین قانون حفظ حریم خصوصی	۷۷

چکیده

حریم خصوصی از موضوعات بنیادین حقوق بشری و یکی از مفاهیم نظام های حقوقی توسعه یافته است که ارتباط بسیار نزدیکی با کرامت انسان ها دارد، بنابراین پشتیبانی و حمایت از شخصیت افراد و حقوق شهروندان، نیازمند حمایت از حریم خصوصی است. حریم خصوصی، محدوده ای از اعمال و ویژگی های هر شخص است که برای عموم آشکار نبوده و یا وی تمایل به افشای آن ندارد. حقوق و آزادی به منزله حریم خصوصی به طور ضمنی و در میان سایر قواعد حقوقی، به طور ناقص مورد حمایت قرار گرفته اند. قانون اساسی، قانون مجازات اسلامی، قانون آیین دادرسی کیفری و غیره در زمره قوانین و مقرراتی هستند که گاه ضمنی و گاه صریحاً از برخی مصادیق حریم خصوصی حمایت کرده اند. وجود تعالیمی در اسلام همچون لزوم رعایت کرامت ذاتی اشخاص، لزوم کتمان سر از یک سو و تصریح آیات و روایات متعدد بر حرمت تجسس در زندگی خصوصی اشخاص دیگر، بیانگر ارزش حریم خصوصی در نظام حقوقی اسلام است. البته بر خلاف قوانین اساسی کشورهای که از حریم خصوصی به طور مشخص و در قالب اصل یا اصول خاصی حمایت کرده اند، در قانون اساسی ایران متنی خاص که از حریم خصوصی، تحت این عنوان حمایت کرده باشد وجود ندارد. لذا با توجه به موارد فوق در این تحقیق به دنبال بررسی و تبیین جایگاه حقوق شهروندان و تبیین جایگاه حق حریم خصوصی در آیات و روایات و حمایت کیفری از حریم خصوصی در تحقیقات مقدماتی با تاکید بر قانون آیین دادرسی کیفری می باشیم.

لغات کلیدی: آیین دادرسی کیفری، حریم خصوصی، تحقیقات مقدماتی، حقوق شهروندی، بازرسی

فصل اول :

کلیات

۱-۱- مقدمه

دین مبین اسلام در ۱۴۰۰ سال پیش و قانون اساسی ایران در ربع قرن پیش، بر رعایت حریم خصوصی افراد و ممنوعیت ورود به آن تأکید کرده است، به‌گونه‌ای که در اصول قانون اساسی،

ممنوعیت بازرسی، ممنوعیت شنود و استراق سمع و ... مورد تصریح قرار گرفته و برای برخورد با متخلفان از این اصول مسلم حقوق بشری در قوانین موضوعه مجازاتی نیز پیش‌بینی گردیده است. ضرورت رعایت حریم خصوصی افراد در اسناد بین‌المللی، نظام‌های حقوقی اکثر کشورهای جهان و اعلامیه‌های جهانی حقوق بشر به رسمیت شناخته شده است (فیروزآبادی، ۱۴۱۲). وجود حوزه خصوصی و حوزه عمومی جدا از دولت، به‌منزله پیش شرط ضروری یک جامعه مردم سالار قلمداد شده است. نبود این دو قلمرو به معنای آن است که همه جامعه یکسره زیر سیطره حکومتی استبدادی یا اقتدارگرا است. در این حالت همه امور شهروندان مشمول نظارت دولتی است. در جامعه مردم سالار، شهروندان ضمن اینکه اموری چون تأمین و تضمین امنیت را به دولت می‌سپارند، قلمروهایی را هم از مداخلات دولتی خارج می‌کنند (طریحی، ۱۴۱۶). قانون آئین دادرسی کیفری، از مهم‌ترین قوانین پایه‌ای هر کشور بوده که بخش مهمی از نظم عمومی کیفری و عدالت کیفری از طریق این قانون اجرا می‌شود. مقررات نظام قضایی، دادرسی و آیین دادرسی کیفری در ایران، طی سه دهه گذشته، چندین بار دچار دگرگونی و تغییرات کلی شده است. تغییرات مزبور، علاوه بر سازمان‌دهی نظام دادرسی کیفری، خود موجب بروز بی‌نظمی و نا به هنجاری‌های متعددی در سیستم قضایی و وضعیت حقوق شهروندی شده است، آن‌گونه که همگان در زمان حذف قانون دادرسی و قانون احیاء دادرسی شاهد بوده‌اند. قانون جدید هم برای یک دوره سه ساله آزمایشی مقرر شده و قابلیت اجرا خواهد یافت و امکان تغییر در آن نیز ممتنع نخواهد بود. قانون جدید با وجود برخی از اشکالات و ایرادات مرتبط بر آن، برخوردار از جنبه‌ها و نکات مثبت بسیاری در خصوص رعایت حقوق شهروندی، حقوق متهم، حق دفاع، وکیل مدافع، روند دادرسی، تضمینات تحقق دادرسی عادلانه و منصفانه است و اگر دچار تغییرات کلی و جدی نشود و با تدوین آئین‌نامه‌های اجرایی مقرر در آن، با استفاده از تجارب حرفه‌ای کارشناسان، قضات و وکلای دادگستری، می‌تواند در تضمین حقوق شهروندی و اساسی مردم، مؤثر و نقش‌آفرین گردد (زمانی، ۱۳۹۳). این قانون، مشتمل بر هفت بخش در قالب " کلیات، کشف جرم و تحقیقات مقدماتی، دادگاه‌های کیفری، رسیدگی و صدور رأی، اعتراض به رأی، اجرای احکام کیفری و اقدامات تأمینی و تربیتی، هزینه دادرسی و سایر مقررات" تنظیم و تدوین شده است. قانون آئین دادرسی کیفری جدید با تغییرات عددی، شکلی و ماهوی گسترده در قانون آئین رسیدگی کیفری و نحوه تعقیب متهم، نوعاً گرایش بر اعمال " اصل تفسیر مضیق به نفع متهم"، رعایت اصول و هنجارهای حقوق شهروندی و بشری و تلاش برای تحقق نظام دادرسی عادلانه نسبت به شاکی، متهم، بزه دیده، شاهد، مطلع، وکیل و مانند آن‌ها در فرایند رسیدگی کیفری دارد (زمانی، ۱۳۹۳). تحقق عدالت کیفری همواره در طول تاریخ، آرزوی انسان‌های عدالت‌خواه بوده و هست. بدون تردید عدالت کیفری که هدف هر دادرسی کیفری است، بدون برقراری محاکمه منصفانه که در آن حقوق شهروندی و

آزادی‌های متهم محترم شمرده شود هرگز فرصت ظهور نخواهد داشت (شاهرودی، ۱۳۸۶). در تمام اسناد و مقررات ملی و بین‌المللی در خصوص حقوق شهروندی این اتفاق‌نظر وجود دارد که بشر از حقوق و آزادی‌هایی برخوردار است که باید الزاماً و به‌گونه‌ای مؤثر از آن حمایت شود و دولت‌ها موظف‌اند در صورت نقض این حقوق، تدابیر مطمئنی برای احقاق حقوق افراد فراهم آورند. کشف جرائم و درعین‌حال ممانعت از صدمه به حقوق شهروندی متهمان و نیز حفظ حیثیت افراد شریف و پاکدامن و جلوگیری از صدور محکومیت‌های ناروا که از اهم اهداف آیین دادرسی کیفری است، همه ارتباط دقیق بانظم جامعه داخلی و بین‌المللی دارد (انصاری، ۱۳۸۶). اصل احترام به ارزش‌های انسانی و حفظ اعتلای کرامت انسانی و رعایت حقوق افراد همراه با تأمین امنیت و آسایش آنان از جمله اصولی است که مورد پذیرش و تأکید قوانین اساسی کشورها و مبانی حقوق بشر قرار گرفته است. انسان‌ها همواره درصددند که فارغ از هرگونه ترس از جان و مال و ناموس خود و با خیال آسوده و در آرامش و امنیت زندگی کنند، همه افراد بشر برای رسیدن به این آرامش تلاش می‌کنند و در سایه این تلاش‌ها سازمان‌های بین‌المللی برای دفاع از حقوق بشر تدوین شده است. در قرن حاضر بسیاری از اصول اساسی حقوق بشر و حقوق شهروندی از اصول بدیهی حقوق شناخته شده است، با این همه برخی دولت‌ها به‌راحتی این اصول را نادیده گرفته و به حقوق افراد تجاوز و تعرض می‌نمایند. یکی از مهم‌ترین این اصول ممنوعیت بازرسی منازل، اماکن و اشیاء اشخاص در غیر موارد پیش‌بینی‌شده در قانون است که به دلیل اهمیت آن در ابتدا به مبانی و مفهوم تفتیش و حمایت از حریم خصوصی شهروندان می‌پردازیم (محسنی، ۱۳۸۶).

اهداف:

- ۰۱ بازشناسی رویکرد قانون آیین دادرسی کیفری در حوزه احترام به حریم خصوصی شهروندان
- ۰۲ تطبیق رویکرد قانون آیین دادرسی کیفری در حوزه احترام به حریم خصوصی افراد با رویکرد اسناد بین‌المللی

- ۰۳ بازشناسی و احصاء موارد حمایت کیفری از حریم خصوصی افراد در تحقیقات مقدماتی
- ۰۴ آسیب‌شناسی قانون آیین دادرسی کیفری شامل موارد نقصان و فقدان در زمینه ایجاد بسترهای مناسب برای رعایت حریم خصوصی افراد در تحقیقات مقدماتی

مبحث اول : حریم خصوصی

قبل از اینکه به تعریف حریم خصوصی بپردازیم ابتدا لازم است به مفهوم و تعاریف مربوط به حریم خصوصی بپردازیم.

گفتار اول : مفهوم حریم خصوصی

مفهوم حریم خصوصی ریشه‌های عمیقی در مباحث جامعه‌شناختی و انسان‌شناختی دارد که نشان می‌دهد چگونه در فرهنگ‌های مختلف برای آن ارزش قائل شده‌اند. حریم خصوصی مفهومی سیال است که امروزه از جمله آزادی وجدان، داشتن خلوت و تنهایی در مکان خصوصی، کنترل بر اطلاعات شخصی، رهایی از نظارت‌های سمعی و بصری دیگران، حمایت از حیثیت و اعتبار خود و حمایت در برابر تفتیش‌ها، تجسس‌ها و رهگیری‌ها را شامل می‌شود (مدنی، ۱۳۸۰). در حریم خصوصی انتظار این است که اطلاعات شخصی و محرمانه، که از آن در محلی خصوصی پرده برداشته می‌شود، برای شخص سومی آشکار و برملا نشود. زیرا این افشاگری سبب ناراحتی و استرس برای کسی می‌شود که نسبت به این مسئله حساس است (انصاری، ۱۳۸۳).

گفتار دوم : مفهوم منزل و مکان خصوصی

برای حمایت مؤثر از حریم خصوصی افراد در منزل و مکان خصوصی ضروری است که مفهوم آن مشخص شود. در اسناد بین‌المللی و نیز در قانون اساسی و قوانین عادی جمهوری اسلامی ایران، هرچند بر حمایت از حریم خصوصی منزل و سکونت‌گاه افراد به‌منزله مصداق بارز حریم خصوصی تأکید شده، هیچ‌گونه تعریفی از منزل یا مکان خصوصی ارائه نشده است. شایسته است که در قوانین عادی و از جمله در قانون آیین دادرسی کیفری مفهوم منزل یا مکان خصوصی به روشنی تعریف شده تا زمینه و بستر اجرایی شدن اسناد بین‌المللی و قانون اساسی فراهم شود. ولی با توجه به جایگاه قانون آیین دادرسی کیفری و حفظ حق‌ها و آزادی‌های فردی، تعریف این مفهوم ضرورت دارد (آشوری، ۱۳۸۳).

در پیش نویس لایحه «حمایت از حریم خصوصی» که معاونت حقوقی و پارلمانی دولت هشتم ارائه کرده، نیز تعریفی از واژه منزل و مسکن بیان نشده است، بلکه مصداق‌هایی از این مفهوم به

شکل تمثیلی بیان شده است^۱. بر پایه بند ۳ ماده یک این پیش نویس، مکان خصوصی «... اماکن متعلق به اشخاص خصوصی یا در تصرف آن ها است که ورود دیگران به آنجا یا عرفاً مجاز نیست یا مالک یا متصرف قانونی به نحو مشخصی در چارچوب قانون ورود دیگران به آن اماکن را ممنوع کرده است» (پاد، ۱۳۴۸).

چنانچه ملاحظه می شود، میان دو مفهوم «منزل» و «اماکن خصوصی» رابطه عموم و خصوص مطلق برقرار است. زیرا، منزل و مسکن مصداق بارز مکان خصوصی است. ولی، مکان خصوصی فراتر از منزل و مسکن است و بر مکان های غیرمسکونی نیز اطلاق می شود. از دیدگاه حقوق دانان، مراد از منزل محل اقامت ذکر شده در قوانین مدنی یا تجاری و آیین دادرسی مدنی نیست، بلکه مقصود از آن محل، مکان و فضایی است که شخص در آن سکونت دارد، حق دارد که در آن بی هیچ گونه مزاحمت و تعرض آزادانه به سربرد. بنابراین، نوع و چگونگی محل اقامت، دائمی یا موقت بودن آن، بزرگ یا کوچک بودن محل سکونت و نیز ثابت یا متحرک بودن آن تأثیری در احکام ناظر به بازرسی منزل ندارد (آشوری، ۱۳۷۹).

در مورد مفهوم «مکان خصوصی» نیز مساله پیش گفته مصداق دارد. هر چند در مورد مفهوم «مکان خصوصی» قانون خاصی نداریم، می توان از مفهوم مقابل آن یعنی «مکان عمومی» برای تعریف این مفهوم استفاده کرد. مقررات مربوط به مکان عمومی مصوب ۱۳۶۳/۳/۲۳ آمده است. در ماده ۲ این آیین نامه، هتل ها، مسافرخانه ها، رستوران ها، پانسیون ها، قهوه خانه ها و ... جزء مکان های عمومی قلمداد شده است^۲. البته، به نظر می رسد که تعریف مندرج در این آیین نامه ناظر به تبیین رابطه متصدیان این گونه مکان ها با مقام های اداری است. به عبارت دیگر، بازگشایی این مکان ها به لحاظ اداری تابع ضوابط و قواعد خاصی است که موضوع این نوشتار نیست. هر چند این

^۱ - بر پایه ماده یک این پیش نویس. «منزل: انواع خانه ها، چادرهای مسکونی، داخل وسایل مسقف، بخش های مسکونی کشتی ها، هواپیماها و اتاق های استراحت، هتل ها، مهمانسراها، خوابگاه های دانشجویی، بیمارستان ها و دیگر تاسیسات مشابه. بخش های مشترک مجتمع های آپارتمانی، هتل ها، بیمارستان ها و سایر اماکنی که دارای بخش های اشتراکی هستند از تعریف منزل خارج است».

^۲ - برابر ماده ۲ آیین نامه اشاره شده، اماکن و موسسات عمومی موضوع آیین نامه عبارتند از «۱- هتل ها، ۲- مسافرخانه ها، ۳- رستوران ها، ۴- پانسیون ها و مهد کودک ها، ۵- سلف سرویس ها، ۶- قهوه خانه ها، ۷- اغذیه فروش ها، ۸- چلوکبابی و چلو خورشتی و طبخی ها، ۹- بوفه سینما و تئاتر، ۱۰- کافه تریاها، ۱۱- قنادی ها، ۱۲- آرایشگاه ها، ۱۳- آموزشگاه های رانندگی، ۱۴- فروشگاه های جراید و نشریات داخلی، ۱۵- موسسات پارکشی شهری، ۱۶- تعمیرگاه های دوچرخه و موتورسیکلت، ۱۷- عکاسی ها، ۱۸- فروشگاه های جراید و نشریات خارجی، ۱۹- سینماها و تماشاخانه ها، ۲۰- فروشگاه های اتومبیل، ۲۱- موسسه های تبلیغی و تولید کننده فیلم های تبلیغاتی، ۲۲- تعمیرگاه ها، اتوسرویس ها و پارکینگ ها، ۲۳- موسسات توریستی و کرایه دهی اتومبیل، ۲۴- بنگاه های مسافرتی، ۲۵- کتابفروشی ها، ۲۶- بنگاه های معاملات، ۲۷- کارگاه های اوراق اتومبیل، ۲۸- کارگاه های تعویض روغن، پنجر گیری و لاستیک فروشی اتومبیل، ۲۹- موسسات تاکسی بار، ۳۰- گراور سازی ها، ۳۱- فروشگاه های لوازم یدکی اتومبیل، ۳۲- کارگاه های نقاشی اتومبیل، ۳۳- چاپخانه ها، ۳۴- سمساری و امانت فروشی ها، ۳۵- موسسات باربری، ۳۶- استودیوها، ۳۷- طلا و جواهر فروشی ها، ۳۸- موسسات نشر و طبع، ۳۹- آموزشگاه های خیاطی، ماشین نویسی و آرایشگری».

مکان ها به لحاظ اداری عمومی بوده و ملزم به پیروی از برخی اصول و ضوابط اند، برخی از فضاهای موجود در آن ها حریم خصوصی انگاشته می شوند. برای مثال، اتاق های هتل ها یا مسافرخانه ها مکان خصوصی بوده و مشمول تشریفات و قواعد مربوط به بازرسی منزل و مکان خصوصی اند (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۰).

برخی از حقوق دانان مکان عمومی را بر اساس ماهیت و کارکرد آن ها به مکان عمومی ذاتی (مانند خیابان) و مکان عمومی عرضی (مانند خانه ای که برای مدرسه اجاره داده شده است) و مکان عمومی اتفاقی (مانند خانه ای که دچار آتش سوزی شده و در آن باز است) تقسیم کرده اند (انصاری، ۱۳۸۰). بنابراین، بر پایه تعریف و تحلیل این دسته از حقوقدانان، « ورود و دسترسی آزاد اشخاص» به یک مکان را می توان یکی از معیارهای خصوصی یا عمومی بودن آن قلمداد کرد.

عموم مردم آزادانه می توانند داخل مسجد، مغازه و . . . شوند و هیچ گونه منعی برای آنان تصور شدنی نیست. البته، باید توجه داشت که هر چند برخی مکان ها مانند رستوران ها و . . . مکان عمومی اند، حسب مورد برخی از فضاهای آن ها مانند آشپزخانه یا داخل کمد یا گاو صندوق مغازه مکان خصوصی اند. به عبارت دیگر، محدوده ای که عموم مردم به لحاظ عرفی و در چهارچوب ضوابط قانونی حق رفت و آمد یا دسترسی به آن را دارند، مکان عمومی است. البته، چنان چه این مکان ها فقط در ساعت هایی از شبانه روز دایر باشند، تنها در این ساعت ها حکم مکان عمومی را دارند (آخوندی، ۱۳۷۷).

از جمله مصداق های مورد اختلاف در این زمینه بازرسی از وسایل نقلیه است. این پرسش مطرح است که آیا وسایل نقلیه جزء مکان های خصوصی بوده و در نتیجه نیازمند رعایت تشریفات خاص بازرسی از مکان های خصوصی اند یا خیر. از یک جهت با توجه به اصل ۲۲ قانون اساسی و با توجه به اطلاق مواد قانون آیین دادرسی کیفری مبنی بر اینکه «تفتیش منازل، اماکن و اشیاء و جلب اشخاص باید با اجازه مقام قضایی باشد». بازرسی از اتومبیل های شخصی همانند بازرسی منزل باید با اجازه مقام قضایی باشد و در نتیجه، وسایل نقلیه نیز جزء مکان های خصوصی اند. اداره حقوقی قوه قضائیه نیز در نظریه های مشورتی خود به شماره ۷/۲۳۱۷ به تاریخ ۱۳۶۵/۴/۷ و شماره ۷/۷۵۲۶ به تاریخ ۶۵/۱۲/۷ اعلام کرده که بازرسی اتومبیل ها- چه در ورودی شهرها و چه داخل شهرها- نیازمند گرفتن مجوز قضایی است و به بیان دیگر آن ها را مکان خصوصی انگاشته است (تدین، ۱۳۸۶).

از سوی دیگر، با توجه به عدم صراحت قانون گذار در مورد وسایل نقلیه، رویه عملی پلیسی بر آن است که بازرسی اتومبیل‌ها نیازمند اجازه مقام قضایی نیست. اداره کل قوانین و امور حقوقی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی طی بخشنامه شماره ۴۰۲/۰۱/۱۷۹/۱ به تاریخ ۷۹/۴/۱۱ به همه واحدهای نیروی انتظامی اعلام کرد که برای بازرسی خودروها نیازی به گرفتن مجوز از مقام‌های قضایی نیست. دیوان عدالت اداری در پی شکایت یکی از شهروندان، این بخشنامه را باطل اعلام و چنین استدلال کرد که بخشنامه یاد شده مغایر منطوق صریح ماده ۲۴ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری^۳ و حکم قانون گذار درباره تکلیف ضابطان دادگستری به پیروی از دستورهای قضایی است.^۴

گفتار سوم: اساس و مبنای حق حریم خصوصی

حریم خصوصی بخشی از حیات شخصی و خانوادگی انسان محسوب می‌شود که جدا از عرصه عمومی- اجتماعی و رسمی است. لذا اساس آن، مبتنی بر حمایت از آزادی و استقلال فردی، حمایت از آبرو و حیثیت افراد و حمایت از نیازهای فطری انسان به مسائل شخصی و خصوصی است (انصاری، ۱۳۸۶).

^۳ - ماده ۲۴ ق. آ. د. ا. ک: «... همچنین تفتیش منازل و جلب اشخاص در جرایم غیر مشهود باید با اجازه مخصوص مقام قضایی باشد هر چند اجرای تحقیقات به طور کلی از طرف مقام قضایی به ضابط ارجاع شده باشد.»

^۴ - از جهت تطبیقی، در قوانین تحقیقات جنایی و قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه اشاره ای به کیفیت و چگونگی بازرسی از وسایل نقلیه نشده و تنها منبه مورد استناد در این زمینه رویه قضایی بود. رویه قضایی میان صندوق عقب اتومبیل و سایر قسمت‌های آن فرق می‌گذاشت. بازرسی از صندوق عقب اتومبیل مشمول قواعد و تشریفات بازرسی از وسایل نقلیه را بدون تشریفات خاص مجاز نمی‌دانست. البته، رویه قضایی میان صندوق عقب اتومبیل و سایر قسمت‌های آن فرق می‌گذاشت. بازرسی از صندوق عقب اتومبیل مشمول قواعد و تشریفات بازرسی از وسایل نقلیه نبود. برای نمونه، می‌توان به آراء زیر اشاره کرد:

تا اینکه با تغییرهای انجام شده در سال ۲۰۰۳ میلادی در قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، این مساله وارد قانون شد. بر پایه ماده ۲-۷۸ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، دادستان شهرستان می‌تواند برای تحقیق و تعقیب اعمال تروریستی مندرج در مواد ۱-۴۲۱ تا ۵-۴۲۱ قانون جزا- از جمله، آسیب‌های ارادی به تمامیت جسمانی انسان‌ها، ... و جرم‌های سرقت مندرج در مواد ۳-۳۱۱ تا ۱۱-۳۱۱ قانون جزا. پنهان کردن اموال ناشی از جرم در مواد ۱-۳۲۱ و ۲-۳۲۱ همان قانون و قاچاق مواد اعتیادآور ناقانونی [مواد مخدر] مطابق مواد ۳۴-۲۲۲ و ۳۸-۲۲۲. افزون بر کنترل هویت از وسایل نقلیه در حال حرکت یا متوقف در راه‌های عمومی یا در مکان‌های عمومی بازدید و بازرسی به عمل آورد.

در راستای اجرای ماده ۲-۷۸ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، وسایل نقلیه را فقط می‌توان در زمان محدود به جریان بازرسی متوقف کرد. در زمان بازرسی از وسایل نقلیه، راننده یا مالک وسیله نقلیه حتماً باید حضور داشته باشد و در صورت عدم حضور آنان، افسر پلیس قضایی باید حتماً شخصی را که جزء کادر اداری وی نباشد، به منزله ناظر بر عملیات بازرسی در محل حاضر کند. هنگام بازرسی، صورت جلسه‌ای تنظیم، تاریخ و ساعت آغاز و پایان عملیات در آن ذکر می‌شود و یک نسخه از آن به ذی‌نفع داده شده و نسخه‌ای دیگر بی‌درنگ به دادستان شهرستان تحویل داده می‌شود. همچنین بر پایه ماده ۴-۷۸ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه، برای پیشگیری از لطمه شدید به امنیت اشخاص و اموال، افسران پلیس قضایی و ماموران تحت نظر آنان در صورت رضایت راننده می‌توانند وسیله نقلیه را بازرسی کنند، و در صورت خودداری راننده از دادن رضایت، می‌توانند وسیله نقلیه را بازرسی کنند؛ و در صورت خودداری راننده از دادن رضایت، می‌توانند وسیله نقلیه را متوقف کنند (مشروط بر این که مدت توقف بیش از سی دقیقه نباشد) تا به هر شیوه ممکن مجوز دادستان را برای بازرسی وسیله نقلیه به دست آورند.

الف : حریم خصوصی و حمایت از آزادی و استقلال

حریم خصوصی، نه تنها از آزادی و استقلال افراد در برابر هم نوعان خود و رسانه‌ها حمایت می‌کند، بلکه وسیله‌ای است برای دفاع از آزادی و امنیت فردی در برابر دولت. در تعریف حریم خصوصی، بیان شد قلمرو حریم خصوصی به‌گونه‌ای است که افراد مایل نیستند دیگران بدون رضایت آن‌ها به آن وارد شوند. بنابراین، حریم خصوصی با آزادی و استقلال انسان و حق تعیین سرنوشت خود و در یک‌کلام با دفاع از کرامت انسانی ارتباط تنگاتنگ دارد. حریم خصوصی، فضای لازم برای رشد و تکامل شخصیت افراد را فراهم می‌آورد و به تکریم تمامیت مادی و معنوی انسان می‌انجامد و به انسان‌ها امکان می‌دهد که فارغ از فشارها و ملاحظات و محذورات بیرونی مختلف، برای خود، خلوت و تنهایی و آرامش و امنیت خاطر داشته باشند و در آن عرصه‌ها با تعقیب اهداف و غایات کاملاً خصوصی و خالصانه، درجات مختلفی از صمیمیت را مطابق میل خود با دیگر هم‌نوعان برقرار کنند و به‌ویژه در عرصه ابراز عواطف و احساسات، شخصیت خود را شکوفا سازند. به انسان‌ها اجازه می‌دهد تا در خلوت‌های ذاتی یا قراردادی افکار و اعمال خود را مورد محاسبه قرار دهند (انصاری، ۱۳۸۶).

ب : حمایت حریم خصوصی از آبرو و حیثیت افراد

در «اعلامیه جهانی حقوق بشر» و «میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی»، حمایت از حق حریم خصوصی و لطمه نزدن به آبرو و حیثیت افراد در يك ماده واحد و ملازم با یکدیگر ذکر شده‌اند. چرا که در بسیاری از موارد، افشای امور خصوصی افراد، آبرو و حیثیت آن‌ها را به مخاطره می‌اندازد. انسان‌ها غالباً عیب‌ها و خطاهای خود را از دیگران پنهان می‌کنند. در بسیاری از موارد، چون این خطاها در عالم خلوت و دور از انظار واقع می‌شوند و غالباً به امور عمومی ربط ندارند، انسان‌ها حق دارند تا آن‌ها را از اشخاص دیگر پنهان سازند. جامعه نیز غالباً نفع مشروعی در دانستن عیب‌ها و لغزش‌های افراد ندارد. بنابراین تا وقتی که ضرورت مبرم اجتماعی ایجاب نکند، باید از افشای امور خصوصی و مکتوم افراد امتناع شود و حریم خصوصی، در صدد است چنین هدفی را برآورده سازد.

ج : نیاز فطری انسان به حریم خصوصی

برخی اندیشمندان معتقدند که برخورداری از حریم خصوصی، نیازی فطری است که ضرورت آن بدون استدلال عقلی و از طریق شهود، قابل درک است. تحقیقاتی که برخی انسان‌شناسان انجام داده‌اند مؤید این امر است و حتی جانورشناسان نیز اثبات کرده‌اند که برخی حیوانات نیز به طور غریزی برای حریم خصوصی اهمیت قائل هستند (انصاری، ۱۳۸۶، ص ۴۰).

مبحث دوم: مفهوم بازرسی و شرایط آن و شناسایی مقامات صلاحیت دار این امر

برای اینکه وارد بحث تحقیقات مقدماتی شویم و مشخص شود چه کسانی حق تحقیق از ما را دارند ابتدا باید مفهوم بازرسی را بدانیم و مقامات صلاحیت دار در امر بازرسی را بشناسیم و از شرایط و ضوابط بازرسی آگاه باشیم تا حقوق شهروندی ما توسط سایر افراد پایمال نگردد.

گفتار اول: مفهوم بازرسی و تفتیش

بازرسی یا به معنای عربی تفتیش عبارت است از عمل تجسس و تفحص که معمولاً در منزل شخص متهم به ارتکاب جرم و به وسیله مقامات قضایی یا نواب آن‌ها به عمل می‌آید. بازرسی به معنای اخص به جستجو کردن اطلاق می‌شود و برای جستجو کردن لازم است اشیاء را جابه‌جا کرده آن‌ها را تفحص نماید. بنابراین انجام بازرسی اساساً با جابه‌جا کردن اسباب و اشیاء و با تفحص گنج‌ها، آینه‌ها، کتوهای میزها و البسه و حتی بازرسی عناصر مادی و معنوی شخصیت انسانی و نظایر آنان محقق می‌شود. بازرسی به‌عنوان عمل تجسس و کشف ادله و اشیای مادی مربوط به جرم، در جریان یک تحقیق کیفری و ضبط توقیف آن‌ها با سایر اقدامات مشابهی که موضوع آن‌ها نیز دخول به منازل است متمایز می‌شود (انصاری، ۱۳۸۱).

مانند: حق ورود به منزل به‌قصد دستگیری اشخاص موضوع دستگیری یا بازداشت.

حق ملاحظه و معاینه اماکن عمومی که ورود به آن‌ها برای کارکنان پلیس به‌منظور بررسی و کشف جرم آزاد است.

حق و به‌عبارت دیگر تکلیف انسانی و قانونی همه کارکنان پلیس و بلکه همه مردم برای دخول به خانه‌های مردم در مواقع خطر و اضطرار (سیل، زلزله) به قصد امداد، کمک و نجات جان و مال. تفاوتی که بین سه نوع ورود در مواقع خطر و اضطرار با ورود از نوع بازرسی وجود دارد، این است که: اولاً در هیچ‌یک از انواع ورود سه‌گانه موضوع تفحص و تفتیش منازل مطرح نیست و ورود به منزل صرفاً به خاطر امداد و کمک و یا نگاه کردن معمولی و در صورت لزوم معاینه محل است، در صورتی که منظور و هدف بازرسی منزل، اصولاً جستجو، تفحص و تفتیش اشیاء، یافتن ادله جرم و ضبط و توقیف دلایل است (انصاری، ۱۳۸۱).

ثانیاً اجازه انجام بازرسی به قضات و ضابطین دادگستری اختصاص دارد، در صورتی که سه نوع ورود یاد شده را سایر مأموران دولتی و حتی گاه افراد عادی نیز می‌توانند انجام دهند.

گفتار دوم : مقامات صلاحیت‌دار در امر بازرسی و تفتیش

تنها مقامات قضایی می‌توانند در صورت ضرورت، دستور بازرسی و تفتیش از اماکن، منازل و ... را صادر نمایند. هیچ مقام دیگری اعم از کشوری و لشکری هرچند که دارای سمت بالایی باشند حق صدور چنین دستوری را ندارند و در صورت لزوم بایستی از طریق مراجع قضایی مراتب را پیگیری نمایند. امر تفتیش و بازرسی منازل یا اساساً توسط مقام قضایی انجام یا به ضابطان دادگستری محول می‌شود. اما باید پرسید چه مقاماتی صلاحیت اجرای امر بازرسی و تفتیش از منازل را به عهده دارند؟

الف : مقامات قضایی

بدیهی است صلاحیت ضابطان دادگستری در حفظ و جمع‌آوری آثار و دلایل جرم در جرائم مشهود منافی صلاحیت مقامات قضایی نیست.

ب : ضابطان قضایی

در مورد ضابطان قضایی می‌توان گفت: کسانی هستند که علی‌رغم داشتن ابلاغ و پایه قضایی، وظایف و اختیارات ضابطان دادگستری را دارا هستند.

ج : ضابطان غیر قضایی

دسته دیگر ضابطان غیر قضایی‌اند که در واقع مأمورانی هستند که فاقد ابلاغ و پایه قضایی می‌باشند و وابسته به نیروهای نظامی و انتظامی و اداری کشور به سبب نوع وظیفه و مسئولیتی که دارند در حدود مقررات قانونی انجام وظیفه می‌نمایند: ۱- ضابطان عام که صلاحیت رسیدگی به همه جرائم را دارند.

۲- ضابطان خاص که فقط در شرایط خاص و یا تجویز قوانین مربوطه اجازه رسیدگی را دارند.

گفتار سوم : شرایط و ضوابط حاکم در امر بازرسی و تفتیش

بازرسی و تفتیش منازل، اماکن، اشیاء و اشخاص خود تابع یک سری قواعد، اصول، شرایط و تشریفات خاص است. برای ورود به منازل مسکونی اشخاص یک سلسله شرایط ماهوی و شکلی وجود دارد که به بررسی آن‌ها می‌پردازیم (انصاری، ۱۳۸۱).

الف: شرایط ماهوی

ورود به منازل مسکونی بدون درخواست و اجازه صاحب منزل وقتی جایز است که جرمی واقع‌شده و ظن قوی وجود داشته باشد که می‌توان متهم را در منزل مسکونی دستگیر کرد و یا این ظن وجود داشته باشد که دلایل و آثار و علائم جرم و یا آلات و ادوات آن را بتوان در منزل مسکونی یافت.

در این گونه موارد فقط مقام قضائی رسیدگی کننده به پرونده می‌تواند به منزل مسکونی افراد وارد شود و یا به ضابطان قوه قضاییه نمایندگی دهد تا این مهم را انجام دهند. اعطاء نمایندگی به ضابطان قوه قضاییه برای بازرسی منازل باید در موارد خاص و معین و برای زمان معین و معلوم صورت گیرد. اعطای نمایندگی برای تفتیش منازل افراد به‌طور مطلق و بدون تعیین مشخصات نماینده و محل مورد بازرسی و مدت و تعداد دفعات و موضوع آن با موازین حقوق بشر سازگار نیست.

ب: شرایط شکلی

تفتیش و بازرسی منازل منوط به رعایت تشریفات خاصی است و بایستی آن شرایط رعایت شود (مدنی، ۱۳۸۰).

گفتار چهارم: لزوم تعیین موضوع مورد بازرسی و انجام بازرسی پس از ابلاغ حکم

به‌منظور پیشگیری از تضییع حقوق افراد و همچنین جلوگیری از سوء استفاده عوامل بازرسی در حکم قضایی صادره از سوی مقام قضایی باید لزوم تعیین موضوع مورد بررسی قید گردد تا اینکه ضابطان دادگستری دقیقاً از تکلیف، حدود و اختیارات خود مطلع شده و بدون هیچ‌گونه ابهامی در قلمرو موضوع مورد حکم اقدام به بازرسی منزل نمایند (انصاری، ۱۳۸۱).

بازرسی منزل حسب المعمول باید دق‌الباب و ابلاغ حکم بازرسی صورت گیرد، مگر در مواردی که انجام این عمل موجب فرار متهم و یا محو آثار جرم شود که باید این مطلب مشخص شود و از ناحیه مقام قانونی تجسس کننده ضرورت آن تشخیص و موضوع صورت‌مجلس شود. در بازرسی از شکستن در و پنجره، تخریب دیوار یا پریدن آن، رفتن به پشت‌بام و نظایر آن باید خودداری شود (رضوی، ۱۳۸۰).

گفتار پنجم: تشریفات لازم برای بازرسی از مکان خصوصی

با توجه به شناسایی حریم خصوصی افراد در مکان‌های خصوصی، قانون‌گذار تعرض به مکانهای فوق را جایز نمی‌شمارد و معمولاً در قوانین کیفری ماهوی، برای تعرض به این مکان‌ها ضمانت اجرای کیفری در نظر می‌گیرند. علاوه بر این قوانین کیفری ماهوی، قوانین کیفری شکلی نیز جهت عدم تعرض به حریم خصوصی افراد در مکانهای خصوصی قواعد و تشریفات خاصی در نظر می‌گیرند. یکی از اقدامات رایج در مراحل مختلف دادرسی بازرسی‌هایی است که در مکانهای مختلف برای کشف حقیقت انجام می‌شود و طی این بازرسی‌هاست که ممکن است آزادی فردی اشخاص مخدوش شود. دغدغه قانون‌گذاران باید محدود کردن و بیان چهارچوب این تدابیر باشد تا مورد سوء استفاده واقع نشوند. بازرسی را مجموعه عملیاتی تشکیل می‌دهند که مقام‌های قضایی یا ضابطان